

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง กระบวนการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง ผู้ศึกษาได้นำแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีผู้ศึกษาไว้มาประมวลเพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้

- 2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน
- 2.2 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม
- 2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
- 2.4 แนวคิดภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 2.5 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
- 2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.7 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

สิทธิชุมชน เป็นประเด็นที่มักถูกนำมาอ้างอิง เมื่อเกิดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐ ทนกับชุมชน ทั้งระหว่างรัฐกับชุมชน นายทุนกับชุมชน หรือแม้แต่ชุมชนกับชุมชนเอง ซึ่งปัจจุบันแนวคิดสิทธิชุมชนดังกล่าวได้รับความสนใจจากหลายฝ่ายทั้งภาครัฐ นักวิชาการ ประชาชน ผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอถึงแนวคิดสิทธิชุมชนต่อไป

ชูศักดิ์ วิทยาภักดิ์ (2542) ได้สรุปแนวคิดของ Lock ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อว่าทุกคนมีสิทธิโดยชอบธรรม ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชีวิต และสรุปแนวคิดของ Kant ซึ่งแสดงความคิดเห็นในเรื่องของสิทธิในลักษณะของการครอบครองโดยนิตินัย ด้วยการทำความเข้าใจและการรับรู้ของคนในสังคม กับการครอบครองโดยประจักษ์จริง เป็นการแสดงความเป็นเจ้าของทรัพย์สิน แต่ยังไม่มีการครอบคลุมถึงกรรมสิทธิ์ ซึ่งข้อตกลงของสังคมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการมีสิทธิโดยนิตินัยที่สำคัญที่สุด คือ

1. สิทธิ หรือ กรรมสิทธิ์ต้องมาจากการกระทำร่วมกันของสังคม

2. สิทธิเป็นเรื่องของการยอมรับจากภายนอก หรือการยอมรับของสังคมในความชอบธรรมของการเป็นเจ้าของ ถ้าการอ้างสิทธิใดๆ ไม่ได้ได้รับการยอมรับจากสังคมว่ามีการชอบธรรม สิทธินั้นก็ไร้ประโยชน์ Kant มองระบบกรรมสิทธิ์เป็นเรื่องของความมีเหตุผล สิทธิจึงเป็นสภาพความเป็นจริงเชิงภาวะนิสัย ไม่ใช่ความจริงเชิงประจักษ์ ดังนั้นแนวคิดเรื่องสิทธิบนฐานของการครอบครองโดยความเข้าใจและรับรู้ของ Kant จึงบอกนัยของความเป็นธรรมในความรู้สึกของคนในสังคม ระบอบสิทธิตามแนวทางนี้จึงเป็นที่คาดหวังได้ว่าคนส่วนใหญ่จะยอมรับและปฏิบัติตาม เมื่อมีการนำมาบัญญัติเป็นกฎหมาย

ฉะนั้น ความหมายของ สิทธิ ตามแนวคิดของ Lock และ Kant สามารถสรุปได้ว่า สิทธิคือ ชุดของการกระทำหรือพฤติกรรมใดๆก็ตามที่ผู้เป็นเจ้าของมีอาจถูกห้ามจากการกระทำนั้นๆ ดังนั้น การมีสิทธิจึงบอกนัยถึงการกำหนดหน้าที่ผู้อื่น มิให้ขัดขวางการกระทำหรือพฤติกรรมนั้นๆ

ส่วน สิทธิ ตามความหมายของ **ชูศักดิ์ วิทยาลัย** หมายถึง ความสามารถที่จะเรียกร้องให้ผู้อื่นเห็นด้วยกับการอ้างเอาผลประโยชน์บางสิ่งบางอย่าง ดังนั้นการอ้างสิทธิจะมีผลต่อเมื่อมีระบบของอำนาจเข้ามาปกป้องผู้มีสิทธิในสิ่งต่างๆ เรื่องของสิทธิจึงมิใช่ความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับสิ่งของ แต่เป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรากับผู้อื่น ในส่วนที่เกี่ยวกับสิ่งของนั้นๆ สิทธิจะเกิดขึ้นได้ ต่อเมื่อมีกลไกของสังคม ที่กำหนดหน้าที่และผูกพันให้ผู้คนปฏิบัติตามหน้าที่นั้น

ในขณะที่ **ยศ สันตสมบัติ (2542)** ได้กล่าวถึง สิทธิชุมชน ว่าเป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเท่านั้น จึงมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมทางสังคมเป็นสำคัญ เช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์ให้เฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่ และยากจนเท่านั้น จึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อสร้างบ้านใหม่ กฎระเบียบดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงหลักการทางศีลธรรมที่เน้นความเป็นธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเหนือผลประโยชน์ส่วนตน แม้ว่าสมาชิกทุกคนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม แต่สิทธิการใช้ยังถูกกำหนดด้วยความยั่งยืน หรือความเป็นธรรมต่อระบบนิเวศด้วย **อานันท์ กาญจนพันธ์ (2542)** กล่าวว่า สิทธิชุมชน ไม่ใช่สิทธิในการเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในพื้นที่นั้น พื้นที่เหล่านั้นก็ยังเป็นของรัฐ แต่อำนาจหน้าที่ในการดูแลรักษาเป็นของชุมชน แล้วชุมชนสามารถที่จะออกกฎเกณฑ์และระเบียบต่างๆ เพื่อพิทักษ์สิทธิและพื้นที่เหล่านั้นให้คงอยู่ สิทธิชุมชนจะเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามคตินีที่มีอยู่ในเชิงคุณค่า เชิงศีลธรรมของสังคม สิทธิชุมชน จะซ่อนอยู่ในเรื่องสิทธิต่างๆ เช่น “สิทธิหน้าหมู” คือ สิทธิของคนที่จะได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันในป่า ในที่ดินอะไรต่างๆ

หรือว่าสิทธิในเรื่องของ “สิทธิการใช้” สิทธิเหล่านี้เกิดขึ้นตามหลักที่ว่า ทุกคนควรมีสิทธิในการยังชีพ มีสิทธิในการที่จะมีชีวิต เป็นระบบคุณค่าทางศีลธรรม และสิทธิชุมชนยังขยายตัวออกไปเกี่ยวข้องกับสิทธิอื่นๆ ตามความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น สิทธิในความเป็นมนุษย์ หรือศักดิ์ศรีของความเป็นคน สิทธิชุมชนจะเอื้อต่อการพัฒนาที่เป็นธรรมและยั่งยืน

กิงกร นรินทรกุล ณ อยุธยา บก. (2543) ได้สรุปถึงหลักการสำคัญของสิทธิชุมชน ดังนี้

1. สิทธิชุมชน คือ ข้อตกลง กฎเกณฑ์ทางสังคม หรือ อาจพัฒนาสู่ความเป็นสถาบัน ร่วมกันของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร การจัดการทางเศรษฐกิจ สังคมและอื่นๆ กลุ่มคนดังกล่าวมีความสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน เป็นเครือข่ายทางสังคมของผู้คนที่มีวัฒนธรรมร่วมกัน อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน ซึ่งอาจจะมิชอบเขตชุมชนใด ชุมชนหนึ่ง หรือหลายชุมชน หลายกลุ่มชาติพันธุ์ หรืออาจเป็นชุมชนในจินตนาการที่ผู้คนสัมพันธ์ผ่านสื่อ หรือนิยามว่าเป็นพวกเดียวกัน ด้วยความจำเป็นที่ต้องจัดการร่วมกัน ชุมชนได้สร้างข้อตกลงหรือกติการ่วมกันในการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม ข้อตกลงอาจเป็นลายลักษณ์อักษร หรือกฎจารีตประเพณีที่อยู่ในจิตสำนึก การได้มาซึ่งข้อตกลงเป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้ การต่อสู้ ต่อรองทั้งภายในระหว่างชุมชนหรือกับภายนอกชุมชน ข้อตกลงร่วมจึงมีการปรับเปลี่ยนตามบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ดังนั้นชุมชนจึงพัฒนารูปแบบสิทธิขึ้นมาใหม่จะจงกับบริบทของสังคมนั้นๆ สิทธิชุมชนจึงมีขอบเขตที่กว้าง ยืดหยุ่น ปรับเปลี่ยนได้

2. สิทธิชุมชนเป็นรูปแบบสิทธิเชิงซ้อน หมายถึง ภายใต้อาณัติข้อตกลงจัดการร่วมกันของชุมชนจะมีสิทธิหลายประเภทแต่สัมพันธ์กัน เช่น สิทธิการครอบครอง สิทธิการใช้ สิทธิการจัดการ ซึ่งสิทธิแต่ละประเภท มีการปรับสร้างใหม่อยู่เสมอ และการซ้อนของสิทธิก็มีหลายระดับ ทั้งรูปแบบสิทธิและเจ้าของสิทธิ เช่น บางเงื่อนไขสิทธิความเป็นเจ้าของทรัพยากรบางประเภทอาจเป็นของรัฐ หรือปัจเจกบุคคลในชุมชน แต่ชุมชนมีสิทธิในการใช้ และสิทธิจัดการ

3. สิทธิชุมชนมีลักษณะเน้นการมีส่วนร่วม หรือ ดึงภายนอกเข้ามาร่วมจัดการ หมายถึง มิได้กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอก แต่ต้องการให้ภายนอกเข้ามาร่วมสนับสนุน ถ่วงดุลในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะ และรัฐ สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิความเป็นเจ้าของแบบเบ็ดเสร็จ เช่น สิทธิรัฐหรือปัจเจก

4. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชนวางอยู่บนหลักพื้นฐานว่าด้วยความยั่งยืนและความเป็นธรรม ดังเห็นได้จากการจัดการป่า การจัดการน้ำ ล้วนต้องการให้สมาชิกมีส่วนร่วมเข้าถึงทรัพยากร และได้รับการแบ่งปันทรัพยากรอย่างเป็นธรรม การที่ชุมชนจะอยู่รอดได้ก็ต้องอยู่บนฐานทรัพยากรที่ยั่งยืน การบริโภคให้หมดไป เป็นการทำลายทุนชีวิตของชุมชนโดยตรง

ซึ่งอุดมการณ์สิทธิชุมชนดังกล่าว มีความแตกต่างจากสิทธิปัจเจกที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพสูงสุดจากการใช้ทรัพยากร

5. สิทธิชุมชนบนเนื้อหาที่หลากหลาย โครงสร้างอำนาจที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนมิได้มีแต่มิติทรัพยากร ชุมชนจำนวนมากได้อาศัยทุนทางสังคมของตนสร้างระบบ สถาบันการจัดการของตนเองเพื่อปรับสัมพันธ์ภาพทางอำนาจในหลายรูปแบบ เช่น สิทธิการจัดการทรัพยากร สิทธิในที่อยู่อาศัย สิทธิสตรี เศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น

6. สิทธิชุมชนเป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาธิปไตยจากรากหญ้า สิทธิชุมชนเป็นการต่อสู้เพื่อปรับสัมพันธ์ภาพทางอำนาจ สร้างตำแหน่งให้กับชุมชน โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อไปสู่ความเป็นพหุลักษณะประชาธิปไตย หรือสังคมที่เคารพความหลากหลาย หรือมีนโยบายให้แต่ละท้องถิ่นตลอดจนกลุ่มต่างๆ ในสังคมให้ได้มีเสรีภาพของตนเองในการกำหนดกติกาของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ ทรัพยากรตามภูมินิเวศวัฒนธรรมของตน ทั้งนี้อยู่บนพื้นฐานความรับผิดชอบร่วมกันของสังคมด้วย รัฐต้องมีนโยบายสนับสนุนชุมชนให้มีเสรีภาพในการกำหนดกฎ กติกา ระบบสิทธิการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ วิถีชีวิตวัฒนธรรมของตนเอง และมีกลไกสนับสนุนความเข้มแข็งของชุมชน

ไพสิฐ พาณิษย์กุล (2547) กล่าวถึงลักษณะของ สิทธิชุมชน ดังนี้ คือ

1. อุดมการณ์ของสิทธิชุมชน เป็นอุดมการณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน
2. กระบวนการในการเกิดขึ้นของสิทธิชุมชนในแต่ละประเภท (ตามที่เกิดความขัดแย้งขึ้น) ไม่ได้เกิดจากความสัมพันธ์ในเชิงพันธมิตรสัญญา หากแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการภายในของชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่ทดลองเรียนรู้ สังสมขึ้นมาเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมในระดับชุมชน และในหลายๆ กรณีที่มีการเลียนประสพการณ์ และผลิตซ้ำในทางความคิด
3. ตั้งอยู่บนสำนึกและความรับรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นหลัก ดังนั้น จึงมักจะไม่ได้ทำให้ปรากฏในรูปของบันทึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร
4. กลไกในการบังคับเป็นไปโดยอาศัยวิธีการของแต่ละชุมชน ผ่านทางระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน
5. สิทธิชุมชนเป็นความพยายามของชุมชน ที่จะจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของชุมชนให้สอดคล้องกับผลิตที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ และมีทางเลือก
6. สิทธิชุมชนเป็นสิทธิที่มีเงื่อนไข ไม่ใช่สิทธิเด็ดขาด ต้องขึ้นอยู่กับปัจจัยทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน
7. สิทธิชุมชนมักจะมีกลไกภายในชุมชน ที่เกี่ยทรัพยากรที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ และ ให้โอกาสกับสมาชิกของชุมชน

ทั้งนี้โพสิทีฟ ได้แสดงทัศนะ เรื่องของยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวลีทิจชุมชนใน 4 ระดับ คือ

1. ระดับวาทกรรม สร้างความหมาย ความรู้ ความชอบธรรมให้แก่แนวคิดลิติจชุมชน โดยทั้งนี้จะต้องสร้างวาทกรรมลิติจชุมชนในความหมายกว้างและหลากหลาย เพื่อให้รัฐและสังคมยอมรับความหลากหลายของวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของท้องถิ่น ระบบเศรษฐกิจ วิถีชีวิต และเชื่อมโยงให้เห็นว่าไม่ใช่เรื่องเฉพาะชุมชนชายขอบ หรือมีแต่เรื่องป่าชุมชน แต่เป็นการสร้างสถาบันทางสังคมของประชาชนทั้งเมืองและชนบทในการจัดการตนเอง และผลที่ได้ก็มีใช้แก่ชุมชนของตน แต่เป็นผลประโยชน์ร่วมของสังคมด้วย

2. ระดับโครงสร้าง ผลักดันให้เกิดกลไก สถาบัน ในการจัดการทรัพยากร เพื่อมาสนับสนุนการจัดการของชุมชนให้เป็นรูปธรรม เพื่อถ่ายโอนทรัพยากรและผลประโยชน์จากผู้ควบคุมทรัพยากรมากมาสู่คนที่เข้าถึงทรัพยากรได้น้อย พัฒนาระบบยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ โดยสังคมร่วมตรวจสอบ กระบวนการกำหนดนโยบายที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง และขับเคลื่อนเพื่อให้ได้นโยบายและกฎหมายของรัฐที่จะสนับสนุนลิติจชุมชน และยอมรับให้กลไกของชุมชนท้องถิ่น อันเป็นกลไกทางสังคมได้ดำเนินการอย่างเป็นอิสระ และมีฐานะเป็นกฎหมาย การได้มาซึ่งโครงสร้างหลัก และมาตรการสนับสนุนกลไกของท้องถิ่น พร้อมกับพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน และสังคมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3. การเคลื่อนไหวนระดับท้องถิ่น ทั้งในด้านวัฒนธรรม พื้นฟูสำนึก/อัตลักษณ์ท้องถิ่น โดยสนใจมิติของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ (Sacred) เชื่อมโยงกับอำนาจทางมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง (Profane) การพัฒนาเครือข่ายตามภูมินิเวศ กลุ่มวัฒนธรรม กลุ่มอาชีพ สนับสนุนการเคลื่อนไหวภาคประชาชนในการต่อสู้กับการละเมิดสิทธิ และสนับสนุนชุมชนพัฒนาองค์ความรู้รูปแบบสถาบัน ระบบการจัดการทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคมของตนเอง เพื่อเป็นแบบอย่างการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เป็นอิสระโดยมีองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการสนับสนุนทางวิชาการและการผลักดัน

4. ระดับความเชื่อมโยงกับกระแสภายนอก ภายใต้สถานการณ์ทุนนิยมเสรีในปัจจุบัน ที่รัฐร่วมกับทุนต่างชาติเข้าแย่งชิงทรัพยากรในท้องถิ่น การเคลื่อนไหวเรื่องลิติจชุมชนจะต้องวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เท่าทันสถานการณ์ปัจจุบัน และพัฒนารูปแบบการเคลื่อนไหว การสร้างกลไก สถาบันในการต่อสู้ทั้งในระดับชาติและท้องถิ่น โดยยุทธศาสตร์ทั้งหมดนี้พุ่งเป้าไปที่สังคมมากกว่าโครงสร้างรัฐเพียงอย่างเดียว เมื่อแนวคิดลิติจชุมชนสามารถขยายพื้นที่ทางสังคมได้มากขึ้น และมีภาคปฏิบัติ มีการจัดกลไก สถาบันทางสังคมหลายรูปแบบ เพื่อมาสนับสนุนขบวนการเคลื่อนไหวลิติจชุมชน โดยความร่วมมือของพันธมิตรที่หลากหลาย

ร่วมสร้างพลังทางความคิดและการปฏิบัติการ ก็จะมีพลังในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจให้รัฐและทุนอ่อนตัว การเคลื่อนตัวของประชาชนจะต้อง มีความชัดเจนในทางทฤษฎี ยุทธศาสตร์ และมีรูปแบบ (Model) การจัดการตนเองทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่ชัดเจน เพื่อที่จะเป็นพลังในการต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ โดยสร้างขบวนการเคลื่อนไหวของท้องถิ่นให้ประชาชนมีส่วนร่วมสร้างนโยบาย กลไก จัดสัมพันธ์อำนาจใหม่ไปสู่สังคมพหุลักษณ์ (Pluralistic Society) ที่ความหลากหลายและเท่าเทียมกันที่สุดในที่สุด

2.2 แนวคิดเครือข่ายทางสังคม

สมพันธ์ เตชะอธิก (2533) กล่าวว่า ความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้านทำได้โดยพัฒนาระบบความคิดและขยายองค์กรเครือข่ายให้กว้างขวาง และเชื่อมประสานกันในระดับต่างๆ และเปิดโอกาสให้มีการพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ระหว่างกัน ประสานเครือข่ายองค์กรทั้งหลายเข้าด้วยกัน เสริมด้วยเทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนประสานทรัพยากรจากภายนอก เช่น องค์กรธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชน การต่อรองกับองค์กรอื่นอย่างรู้เท่าทัน เป็นการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนให้เข้มแข็ง โดยเฉพาะการสร้างเครือข่ายทางสังคม

ซึ่งชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2526) ได้ให้คำนิยาม เครือข่ายทางสังคม ดังกล่าวว่า หมายถึง ความสัมพันธ์ที่บุคคลกลุ่มหนึ่งมีต่อกัน โดยลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น สามารถใช้อธิบายถึงพฤติกรรมของบุคคลเหล่านี้ได้ เครือข่ายทางสังคมประกอบขึ้นด้วย ความสัมพันธ์ทั้งหมดในสังคมเครือข่าย ส่วนความสัมพันธ์ส่วนตัวที่บุคคลมีต่อกันนั้น มีอิทธิพลในการกำหนดแนวทางพฤติกรรมของผู้อื่น สุชาติ มิสงฆ์ (2534) กล่าวถึง เครือข่ายทางสังคม ว่า หมายถึง สายใยของความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลอีกหลายคน มีลักษณะยืดหยุ่น ผู้ที่อยู่ร่วมในกระบวนการเรียนรู้จะรู้ว่ามีกรรมร่วมกันเพื่ออะไร หรือทำอะไร และมีการแบ่งงานอย่างยุติธรรม ซึ่งเครือข่ายทางสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจมีการประสานระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของเอกชน

นอกจากนี้ เครือข่ายทางสังคม ยังคงมีความหมายลึกซึ้งไปได้มากกว่าปรากฏการณ์ภายนอกของสังคมมนุษย์ โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับฐานคิด มุมมองในการมองสังคมมนุษย์ ทั้งในมิติที่มนุษย์สัมพันธ์กันเอง มนุษย์กับธรรมชาติ โลก จักรวาลและความสัมพันธ์ในรูปแบบอื่นๆ พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2547) ส่วน พิมพวัลย์ ปรีดาสวัสดิ์ และคณะ (2530) ได้สรุปวิธีการศึกษา และ วิเคราะห์เครือข่ายทางสังคมเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางสังคม ไว้ดังนี้

1. ที่มาของเครือข่าย ได้แก่ บริบททางสังคม ซึ่งเป็นที่มาของความสัมพันธ์ เช่น ความเป็นเพื่อน ความเป็นเครือญาติ เป็นต้น

2. ความถี่ ได้แก่ จำนวนครั้งของการพบปะ
3. ระยะเวลา ได้แก่ ความยาวนานของเวลาที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน
4. ความเท่าเทียมกัน ได้แก่ ความสมดุลทางอำนาจของผู้ความสัมพันธ์ เช่น ใครอยู่ภายใต้การควบคุมของใคร
5. ระดับความเกี่ยวพันในความสัมพันธ์
6. ความใกล้ชิด
7. จำนวนความหลากหลายในกิจกรรมต่างๆ ที่บุคคลมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เช่น การแลกเปลี่ยน การพึ่งพา หรือการปะทะสังสรรค์อื่นๆ นอกจากนี้ยังมีมิติในการมองแง่มุมอื่นๆ อีก เช่น การเข้าถึง ความหนาแน่นของจำนวนบุคคลในเครือข่าย การกระจายหรือขอบเขตของความสัมพันธ์ทางสังคมที่ทำให้เกิดเครือข่าย

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

คณะกรรมการโลกเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า Brundland Commission (อ้างใน สุริชัย หวันแก้ว บก., 2545) เสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ รูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในปัจจุบันโดยไม่มีข้อผ่อนปรนใดๆ กับความสามารถที่จะต้องตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในอนาคตอีกด้วย ซึ่งคำนิยามดังกล่าว ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2542) กล่าวว่า เท่ากับเป็นการเรียกรูปแบบของการพัฒนาที่ตระหนักหรือคำนึงถึงปัญหาทางสิ่งแวดล้อมและคำนึงถึงคนรุ่นหลัง การพัฒนาอย่างยั่งยืน จึงเท่ากับเป็นการผสมเอาทั้งสองสิ่งที่ขัดแย้ง คือ การพัฒนากับการอนุรักษ์มารวมอยู่ด้วยกัน อย่างไรก็ตามในทางการปฏิบัติ วาทกรรมดังกล่าว ยังอยู่ภายใต้เป้าหมายของการพัฒนาที่มุ่งเน้นความเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ได้เพิ่มมิติของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ประหยัด ไม่สูญเปล่า ธรรมชาติจึงมีฐานะเป็นเพียงต้นทุนชนิดใหม่ของการพัฒนาเท่านั้นเอง ความยั่งยืนที่เกิดขึ้น จึงเป็นความยั่งยืนของการพัฒนา มากกว่าความยั่งยืนของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2547) ให้นิยาม การพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าหมายถึง กระบวนการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีความสมดุลอันนำมาซึ่งความน่าอยู่ เพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขและได้รับโอกาสที่เท่าเทียมกัน มีความสามารถในการแข่งขัน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม มีความเป็นเอกภาพของเมืองและชุมชน รวมทั้งมีการบริหารอย่างโปร่งใส ยุติธรรม และสามารถตรวจสอบได้ โดยประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอน ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ (2538) เสนอว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องเคารพความหลากหลายทาง

วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรของตนเอง และมีความยุติธรรมทั้งคนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นหลัง ในอนาคต ในขณะที่ **ชัยยุทธ ชันธปราบ (2545)** กล่าวถึงความคิดเห็นที่หลากหลายต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศว่า ได้บรรลุข้อยุติด้านค่านิยม คือ การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกๆ ด้าน อย่างสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา และ วัฒนธรรมของไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม

ซึ่งเมื่อพิจารณาค่านิยมที่หลากหลายของการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องและให้ความสำคัญกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการดำรงชีวิตของคนรุ่นปัจจุบันและคนรุ่นต่อไป ทั้งนี้ความยั่งยืนไม่มีตัวชีวิตที่ตายตัว และแน่นอน ไม่มีมาตรฐานกำหนด เพราะฉะนั้นก็ขึ้นอยู่กับชุมชนและสังคมทุกฝ่ายว่าจะมีหลักการ แนวทาง และวิธีการอย่างไร ที่จะจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้เกิดความคุ้มค่า เท่าเทียม คำนึงถึงความสมดุลต่อระบบนิเวศทั้งในปัจจุบัน และอนาคต

2.4 แนวคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่น

ในการปรับตัวของชาวบ้านให้เข้ากับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในทางเสื่อมโทรม หรือภาวะเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนล่มสลายนั้น ชาวบ้านมีสติปัญญา ความสามารถ และมีภาวะสร้างสรรค์ สามารถแก้ปัญหาและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างน่าสรรเสริญถ้าจะใช้ค่ากลาง ๆ เพื่อเรียกขานความรู้ความสามารถนี้ว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ก็คงจะเหมาะแก่บริบทในปัจจุบัน และได้ให้แนวคิดเพิ่มเติมอีกว่า ภูมิปัญญาที่สั่งสม และสืบสานวิวัฒนาการมาหลายต่อหลายชั่วคนนี้เป็นที่มาของวิถีชีวิตความสันตติจิตเจตนาชนบทรรมนิยม ความเชื่อ ศาสนา วิถีทำมาหากิน และศาสตร์ศิลป์นานัปการ โดยที่สังคมมนุษย์ได้มีการแลกเปลี่ยนจึงก่อให้เกิดการเพิ่มพูน และความหลากหลายในภูมิปัญญาตลอดมา **เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536)**

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) ได้ให้ความหมายว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สะสม ถ่ายทอด ประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งได้ทำหน้าที่ชี้แนะว่า การจะใช้ชีวิตอย่างยั่งยืนถาวร และกลมเกลียวกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับป่า กับเขา กับน้ำ กับปลา กับฟ้า กับนก กับดิน กับหญ้า สัตว์ป่า พืช แมลง หรือธรรมชาติรอบตัวนั้นทำได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมิได้มีนัยเป็นเพียงนามธรรม หากแต่มีความหมายครอบคลุมไปถึงรูปธรรมของการดำรงชีวิต เช่น แบบแผนของการใช้ทรัพยากร เช่น การทำนา ทำไร่ ทำเกษตรกรรม ทำประมง

แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น แบบแผนการใช้ทรัพยากรดังกล่าวจะต้องกำกับด้วยกฎเกณฑ์ คุณธรรม ที่จะไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุล”

แนวความคิดดังกล่าวของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ มิได้เน้นเฉพาะถึงการเรียนรู้ของมนุษย์ จากประสบการณ์ตรงแล้วสรุปเป็นบทเรียนผ่านระยะเวลาของประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่เป็นการเน้น ให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการอยู่ร่วมกันของชุมชนด้วย

สามารถ จันทรสุรีย์ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญายังสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะ คือ

1. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกัน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม พืชสัตว์ ธรรมชาติ
  2. ความสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
  3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถสัมผัสได้
- ทั้งหลายทั้ง 3 ลักษณะนี้ คือ 3 มิติ ของเรื่องเดียวกัน ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึง ภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของ ชาวบ้าน

กึ่งกร นรินทรกุล ณ อยุธยา บก. (2543) ได้สรุปลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น จากนักวิชาการหลายท่าน ไว้หลายประการ ดังนี้

1. มีความจำเพาะกับท้องถิ่น เพราะสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์หรือความจัดเจนจาก ชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ และมีความผันแปรไปตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ จึงมีความ สอดคล้องกับท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาที่นำมาจากข้างนอก ซึ่งอาจนำไปใช้ในท้องถิ่นอื่น ที่แตกต่างกันไม่ได้หรือไม่ได้ดี
2. มีความเชื่อมโยง หรือ บูรณาการสูง คือ การเชื่อมโยงระหว่างชีวิต กาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงเป็นทั้งความรู้ในเชิงประจักษ์ และเป็นความรู้ที่แฝงนัยไว้ด้วยความเคารพ เชื้อถือต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ
3. มีความเคารพผู้อาวุโส ให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ของผู้อาวุโส
4. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม วัตถุธรรมจะมุ่ง แต่อรรถประโยชน์ ขาดสัมผัสทางในที่ลึกซึ้ง แต่จริยธรรมเป็นการนำเอาธรรมชาติมาเป็น นามธรรมสื่อไปถึงส่วนลึกของใจเชื่อมโยงไปสู่อรรถประโยชน์ โดยสร้างความสัมพันธ์ที่ถูกต้อง ให้คนเคารพธรรมชาติเพื่อจะไม่ทำลายธรรมชาติ
5. มีวัฒนธรรมเป็นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจาก ประสบการณ์ของชีวิต สังคม และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ถ้ายทอดสืบต่อกันมาเป็น วัฒนธรรม

6. มีพลวัต ไม่หยุดนิ่ง ตายตัว หากแต่เป็นการคิดค้นร่วมสมัย มีรากฐานความรู้มาจากการทดลอง ปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง หรือการแลกเปลี่ยน หยิบยืมองค์ความรู้จากภายนอกมาผสมผสานผ่านการตีความ ปรับเปลี่ยนโดยคนในชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมของท้องถิ่นในปัจจุบัน ความรู้บางด้านที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขปัจจุบันก็อาจจะสูญหาย หรือ บางด้านที่เคยถูกลืมเลือน ไปก็ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ภายใต้อัตลักษณ์ในการเรียนรู้ของชุมชน

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นระบบความคิด และวิธีการแก้ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ ทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม ระบบความคิด และวิธีการดังกล่าว เกิดจากการสังเกต การทดลอง ลองผิดลองถูก หรือใช้วิธีการอย่างอื่น จากประสบการณ์หลายๆ ครั้ง แล้วสรุปเป็นบทเรียน ภายใต้อารมณ์ความคิด ความเชื่อของบุคคล ภูมิปัญญาเป็นระบบความคิดพื้นบ้านในลักษณะนามธรรม แสดงออกในด้านความเชื่อ ความศรัทธา ที่ยึดมั่นร่วมกัน และเป็นอุดมการณ์ในการดำรงชีวิตที่แสดงออกมาในรูปแบบ หรือ การแสดงพฤติกรรมทั้งในการประกอบอาชีพ การดำรงชีพ หรือพิธีกรรมต่างๆ ทั้งนี้ชุมชนเองก็ได้ใช้องค์ความรู้ท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมาอย่างยาวนาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

2.5 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

เสน่ห์ จามริกและคณะ (2536) ได้กล่าวถึง การจัดการทรัพยากรในมิติทางวัฒนธรรมว่าเป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอย่างองค์รวม และรอบด้าน โดยไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาด เพราะความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นทั้งพัฒนาการทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ของชุมชนไปพร้อมๆ กัน โดยการมองจากมิติทางวัฒนธรรมนี้จะเน้นการทำความเข้าใจกับวิถีคิดของชุมชนที่มีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับธรรมชาติ มีความหลากหลายลึกซึ้ง ซับซ้อน และมีรากเหง้าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องหลายชั่วอายุคน ในทำนองเดียวกันยังทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำ ในบริบทของประวัติศาสตร์ และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยความเชื่อนี้ไม่ใช่เป็นเพียงระบบคุณค่าและค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจ และความเชื่อนี้ก็เป็นเพียงการวางกฎ ระเบียบ ข้อบังคับในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน รวมทั้งเพื่อใช้เป็นพลังในการต่อต้านการทำลายป่าของนายทุน หรือบุคคลอื่นๆ

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ความรู้ลึกถึงความเป็น

อันหนึ่ง อันเดียวกันของคนในชุมชน ความสัมพันธ์ในเครือญาติ เป็นแรงผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันของชุมชนอย่างรวดเร็วและเข้มแข็ง ทำให้ชุมชนมีพลังในการร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้วัฒนธรรมของชุมชนนั้นมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากการประทะสังสรรค์กับสังคมอื่น การที่วัฒนธรรมของชุมชนจะเปลี่ยนแปลงช้าหรือเร็ว ขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น และกระแสของวัฒนธรรมอื่นที่แพร่กระจายเข้ามา ซึ่งชุมชนดั้งเดิมมีวิถีการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติ มีการสืบทอดความเชื่อ ระบบคุณค่า และวัฒนธรรมสู่สมาชิกของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ทั้งระบบการผลิต การบริโภคของครัวเรือน แนวคิดความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นระบบและวิถีที่เกี่ยวข้องพึ่งพา เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อม และเมื่อกระแสการพัฒนาของโลกเปลี่ยนไป ความล้มเหลว ความล่มสลายและการสูญเสียความเป็นตัวตนของชุมชน ทำให้สังคมโลกและชุมชนท้องถิ่นต้องหันมาทบทวนความเป็นตัวตนที่แท้จริงหรือ อัตลักษณ์ของชุมชน เพื่อที่จะนำวิถีทางเหล่านั้นมาหลอมรวม กับความเป็นจริงในสังคม เพื่อให้ชุมชนเรียนรู้บริบทของตน และพัฒนาอย่างเท่าทันสังคมโลก เพื่อความยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

2.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน (2546) ได้ศึกษาการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการทำพืชเศรษฐกิจในพื้นที่ขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง โดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 3 ระยะคือ ระยะใกล้ ระยะกลาง และระยะไกล ผลการศึกษากับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่สวนส้มทั้งสามอำเภอ จำนวน 12 หมู่บ้าน พบว่ามีปัญหา ดังต่อไปนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยการผลิตและสิ่งแวดล้อม

1.1 ที่ดิน นายทุนเบียดบังเอาที่สาธารณะไปจากชาวบ้าน เช่น แ่งที่วัดร้างของบ้านหนองบัวงาม อำเภอแม่เฒ่า แ่งถนนของบ้านสันทรายคองน้อย อำเภอฝาง นอกจากนี้ยังมีการแอบอ้างเข้ามาใช้และแย่งชิงทรัพยากรที่ดินในเขตป่าของชุมชน ดังข้อมูลของสำนักงานจัดการบริหารงานอนุรักษ์ป่าที่ 16 บอกว่าสวนส้มสายเหนือ(ฝาง แม่เฒ่า ไชยปราการ) พื้นที่ที่ขออนุญาตถูกต้องกันจริงๆ นั้นมีประมาณ 30 % นอกนั้นบุกรุกแผ้วถางกันทั้งนั้น

1.2 น้ำ ก่อนที่จะมีสวนส้มเข้ามาในหมู่บ้าน เกษตรกรใช้น้ำที่สะอาดจากบ่อน้ำตื้นเพื่ออุปโภคและบริโภค และมีน้ำเพียงพอสำหรับใช้เพื่อการเกษตร แต่หลังจากสวนส้มเข้ามาในชุมชน ชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงสวนส้ม (0-500 เมตร) ต้องซื้อน้ำดื่มมากกว่า 20.1 % ในฤดูฝนเมื่ออาบน้ำจะมีอาการคัน เป็นตุ่ม ฝี่ น้ำเพื่อการเกษตรลดน้อยลง ถูกสวนส้มขนาดใหญ่

ชุดสะพานขนาดใหญ่หลายจุดติดลำเหมืองสาธารณะ เพื่อดันน้ำไปใช้เพียงคนเดียว มีการเบนเส้นทางน้ำจากลำเหมืองเข้าสู่สวนส้ม

1.3 ป่า ด้วยการปลูกส้มต้องใช้ไม้ไผ่เพื่อใช้ค้ำยันต้นส้มเพื่อไม่ให้ล้ม ปกติต้องใช้ 1,200 ลำ ต่อพื้นที่ 1 ไร่ ดังนั้นในพื้นที่ลุ่มน้ำฝาง 100,000 ไร่ ต้องใช้ไม้ค้ำยันมากกว่า 120,000,000 ลำต่อปี ซึ่งเป็นการทำลายป่า และทำให้ไม้ไผ่ลดจำนวนลงอย่างมาก หน่อไม้ซึ่งเป็นอาหารธรรมชาติ และรายได้ของชาวบ้านก็ลดลงด้วย

1.4 ลม การได้รับกลิ่นสารเคมี พบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงสวนส้ม (0-500 เมตร) ร้อยละ 12.4 ได้กลิ่นสารเคมีทุกวัน, ร้อยละ 6.7 ได้กลิ่นวันเว้นวัน และร้อยละ 6.1 ได้กลิ่นทุก 2 วัน ขณะเดียวกันร้อยละ 65.3 มีความมั่นใจว่าได้รับอากาศไม่บริสุทธิ์

2. การปนเปื้อนของสารเคมีในอาหารธรรมชาติ ปกติแล้วทั้งสามอำเภอจะมีอาหารธรรมชาติหลากหลาย แต่ปัจจุบันอาหารธรรมชาติลดลงมาก และที่สำคัญชาวบ้านจะไม่กล้าเก็บกิน เพราะกลัวการปนเปื้อนของสารเคมี โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ใกล้สวนส้ม ชาวบ้านมากกว่า 23.9% ที่ไม่เก็บผักและอาหารธรรมชาติกิน

3. กาย จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงสวนส้ม (0-500 เมตร) มีโรคมามากกว่า 38 ชนิด และค่อนข้างรุนแรง ดังเช่น เป็นหวัดร้อยละ 35.9 เวียนหัวร้อยละ 33.8 น้ำมูกไหลร้อยละ 29.6 ร้อยละ 29.5 คัน ปวดศีรษะ ร้อยละ 29.3 ไอร้อยละ 15.3 ท้องร่วงร้อยละ 13.2 เจ็บคอร้อยละ 12.4 ครั่นเนื้อครั่นตัว ร้อยละ 11.1 เป็นต้น

4. จิตใจ จากการศึกษาสุขภาพทางจิต พบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงสวนส้ม (0-500 เมตร) มีอาการเครียด ร้อยละ 27.3 อาการโวยวาย ร้อยละ 5.1 ก้าวร้าวร้อยละ 1.1 ยิงปืนขึ้นฟ้า ร้อยละ 0.9 ยิ่งถึงพ่นยา ร้อยละ 0.1

5. สังคม จากการศึกษาพบว่าชาวบ้านในหมู่บ้านใกล้เคียงสวนส้ม(0-500 เมตร) มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน มีความเห็นไม่ลงรอยกันทั้งคนในชุมชนกับคนในชุมชน และคนในชุมชนกับแรงงานต่างชาติ ทำให้ชุมชนมีความแตกแยกมากขึ้น

6. คีลธรรมหรือจิตวิญญาณ การศึกษาพบว่า คนในชุมชนเอาเปรียบกัน เห็นแก่ตัวมากขึ้น หลายครอบครัวย้ายออกนอกพื้นที่ ส่วนใหญ่ต้องการย้ายออกจากชุมชนแต่ไม่มีที่ไปเยาวชนที่มีโอกาสมาทำงานข้างนอกจะไม่อยากกลับบ้าน

ณัฐชัย ชีวะศิริ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง ความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน : กรณีศึกษาบ้านท่าโป่ง ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เกิดมาจากการที่ทางราชการจัดให้มีการสัมปทานคูศูทรายขึ้นบริเวณริมฝั่งแม่น้ำปิง และบริษัทที่ดำเนินการกิจการดังกล่าวจะต้องมีการบรรทุทศูทราย

ออกไปจำหน่าย ก่อให้เกิดปัญหา การฟุ้งกระจายของฝุ่นละออง มลพิษทางเสียงจากระบบรถที่วิ่งเข้าออกทั้งวันทั้งคืน อีกทั้งการบรรทุกเกินขนาด ทำให้เกิดผลกระทบต่อด้านสิ่งแวดล้อม และสุขภาพของคนในชุมชน เมื่อชาวบ้านได้รับความเดือดร้อน ก็มีการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนถึงปัญหาระหว่างกันทั้งในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มเพื่อนบ้าน และขยายวงกว้างขึ้น จึงมีการรวมกลุ่มประชุม ปรึกษาเพื่อหาทางในการแก้ไขปัญหาด้วยกัน โดยมีผู้นำที่ไม่เป็นทางการเป็นผู้ประสาน จากนั้น จึงนำแนวทางในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวไปเสนอต่อบริษัท โดยมีตัวแทนชาวบ้านไปเจรจากับบริษัท แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงมีการหาทางออกร่วมกันโดยได้รวมตัวกันเพื่อปิดถนน ทางบริษัทจึงยอมเจรจาและทำตามเงื่อนไขของชุมชน การศึกษาครั้งนี้ สะท้อนภาพการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยคนในชุมชน เป็นผู้ตัดสินใจร่วมกันในการร่วมคิดหาทางออกปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการแก้ไขปัญหา ซึ่งการได้รับข้อมูลข่าวสารจากภายนอก ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกับตนเอง การพึ่งพาตนเอง รวมทั้งการดำเนินการที่ตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ต่อชุมชนเป็นหลัก โดยมีกลุ่มผู้นำชุมชนเป็นส่วนเชื่อมประสานการแก้ไขปัญหากับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ก่อให้เกิดการพัฒนาตนเองให้สามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้

สมศักดิ์ กองอินทร์ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ : กรณีศึกษาอุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ในอดีตชุมชนมีวิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายมีการพึ่งตนเองสูง มีการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน การนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์สามารถกระทำได้โดยอิสระแต่อยู่ภายใต้กฎระเบียบ จารีต ประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อของชุมชนต่างๆ รัฐมองว่าเป็นการทำลายป่า ทำไร่เลื่อนลอย ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ การไม่ยอมรับสิทธิโดยพฤตินัยของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้รัฐพยายามอ้างสิทธิในการเข้าควบคุมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยใช้มาตรการทางกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติไม่สามารถกระทำได้ เนื่องจากขาดสภาพการบังคับใช้หรือไร้ซึ่งสภาพบังคับมีผลให้ทรัพยากรธรรมชาติตกอยู่ในสถานะทรัพยากรเปิด และถูกทำลายมากขึ้น รัฐจึงมีนโยบายพัฒนาชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้เกิดการทำลายทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น รูปแบบการอ้างสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ในยุคตั้งถิ่นฐานเป็นไปตามกฎระเบียบ จารีตประเพณี และความเชื่อของชุมชน และได้แปรเปลี่ยนมาเป็นการบุกรุกทำลายฐานทรัพยากรของชุมชนเอง ในยุคการปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งรัฐได้เข้ามาควบคุมทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้ชุมชนเกิดความไม่มั่นใจในสิทธิของชุมชนที่มีอยู่เดิม รูปแบบการอ้างสิทธิของชุมชนดังกล่าว แสดงถึง ขบวนการที่เป็นผลผลิตของความขัดแย้ง และช่วงชิงอำนาจในการควบคุมทรัพยากรของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์

เพื่อใช้เป็นข้ออ้างในการอาศัย และใช้ประโยชน์ทำกินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้ต่อไป สำหรับแนวทางแก้ไขควรแสวงหาความร่วมมือระหว่างรัฐและท้องถิ่นให้มากขึ้น เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนให้ชุมชนมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการยอมรับสิทธิชุมชน

พุทธชาติ ไชยเดชะ (2545) ได้ศึกษาเรื่อง การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชนในภาคเหนือตอนบน ผลการศึกษาพบว่า กลไกและเงื่อนไข ที่ชุมชนใช้ในการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรประกอบด้วย กลไกภายในชุมชน และกลไกภายนอกชุมชน ซึ่งเข้ามาร่วมมือกันภายใต้เงื่อนไขของแต่ละกลไกมีอยู่ และสามารถเชื่อมโยงกันได้ จนสามารถสร้างพลังการเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งกลไกภายในชุมชน ได้แก่ กรรมการหมู่บ้าน กลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเครือข่าย กลุ่มผู้อาวุโส ส่วนกลไกภายนอกชุมชน ได้แก่ สื่อมวลชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักการเมือง นักวิชาการ พ่อค้า/นักธุรกิจ วิธีการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรมี 2 ระดับ คือ ระดับกลุ่ม/องค์กร และระดับความเคลื่อนไหวของกลไกทั้งหมด โดยชุมชนได้มีการดำเนินการโดยใช้ข้อมูล ข่าวสาร โดยมีการแบ่งหน้าที่ให้แต่ละกลุ่ม องค์กรไปหาข้อมูลและนำเสนอต่อที่ประชุม ซึ่งทำให้กลุ่มต่างๆ ได้เรียนรู้และมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว สรุปได้ว่า ชุมชนท้องถิ่นมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง มีการจัดสรร แบ่งปันอย่างเป็นธรรมเพื่อให้ครัวเรือนสามารถผลิต และใช้ประโยชน์ในชุมชน แต่เมื่อวิถีการผลิตแบบพอเพียง บนพื้นฐานการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ และความสมดุลของระบบนิเวศ ได้เปลี่ยนไปเป็นเกษตรเชิงพาณิชย์ ที่ต้องใช้ต้นทุนสูง เทคโนโลยีที่ทันสมัย พึ่งพาองค์ความรู้ในการจัดการจากภายนอก อีกทั้งการถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้เปลี่ยนไปเป็นของนายทุน ทำให้อำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเปลี่ยนไปด้วย ก่อให้เกิดการทำลายฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนอย่างมหาศาล ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ระบบความเชื่อในการผลิตและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้ชุมชน เกิดการรวมกลุ่มเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง นอกจากนี้ การได้รับข้อมูลข่าวสารต่างๆ รวมทั้งการได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์และการสนับสนุนจากชุมชนหรือองค์กรอื่นๆ ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเท่าทัน กอปรกับการมีจิตสำนึกพื้นฐานของความเป็นชุมชนเดียวกัน ก่อให้เกิดความเข้มแข็งในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และร่วมมือกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตนอย่างเหมาะสม ก่อให้เกิดความยั่งยืนที่แท้จริงของชุมชน

2.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ทรัพยากรธรรมชาติเป็นรากฐานที่สำคัญในการดำรงชีวิตของผู้คน และชุมชนระบบนิเวศกับชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มีความหลากหลาย และสลับซับซ้อน โดยเฉพาะชุมชนชนบทที่มีวิถีการผลิตในระบบเกษตรกรรม ซึ่งต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งดิน น้ำ ป่า อากาศ แร่ธาตุ ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติจึงทำให้ชุมชนเห็นคุณค่า และตระหนักถึงความสำคัญของฐานทรัพยากร ชุมชนจึงมีระบบการจัดการทรัพยากรของตน ภายใต้ง่อน ไขและบริบทเฉพาะของพื้นที่ในระบบนิเวศนั้นๆ รวมทั้งรักษาสมดุลและความมั่นคง ในการดำรงชีวิตของบุคคลและชุมชนให้สืบเนื่องต่อไป โดยอาศัยระบบคุณค่าทางความคิด ความเชื่อ จารีตประเพณี ที่ผ่านการเรียนรู้ สั่งสม จนเกิดเป็นองค์ความรู้ และถ่ายทอดสู่สมาชิกของ ชุมชนมาโดยตลอด ทั้งนี้ ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้นตั้งอยู่บนฐานของ ความพอดี พอเพียง คำนึงถึงสิทธิประโยชน์ร่วมกันของคนในสังคม ทั้งสิทธิในการใช้ประโยชน์ การดูแลรักษา โดยใช้หลักการแบ่งปันและเป็นธรรม ด้วยพื้นฐานแนวคิดที่ว่า ทุกคนมีสิทธิ โดยชอบธรรม ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อความอยู่รอดของชีวิต สมาชิกทุกคนจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรส่วนรวม สิทธิการใช้ดังกล่าว ได้ผนวกรวมสิทธิการ ดูแลรักษาทรัพยากร และสิทธิปัจเจกชนเอาไว้ด้วย ทั้งสิทธิในความเป็นมนุษย์ หรือ ศักดิ์ศรีใน ความเป็นคน มีสิทธิในการที่จะมีชีวิตอยู่ มีสิทธิในการยังชีพ

จนเมื่อรัฐได้กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าโดยยึดการเติบโตทาง เศรษฐกิจ เป็นหลัก ทำให้พื้นฐานการดำรงชีพแบบพอเพียงของคนในสังคมเปลี่ยนไป เป็นการผลิตเพื่อขาย ซึ่งชุมชนไม่มีทางเลือกและไม่ได้มีการเตรียมตัวตั้งรับ หรือรู้เท่าทัน สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่งผลให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมหาศาล เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ ของชุมชน นอกจากนี้การส่งเสริมระบบเกษตรแผนใหม่ยัง เปิดโอกาสให้กลุ่มทุนขนาดใหญ่ได้เข้ามาครอบครองทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น เกิดการแย่งชิง ทรัพยากรระหว่างนายทุนกับชุมชน ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทุนกับชุมชน การแสวงหาทางออกของชุมชนจะสำเร็จได้หากไม่มีการใช้อำนาจ อิทธิพล ของนายทุนและเจ้าหน้าที่รัฐคุกคามประชาชน แต่กระนั้นชุมชนก็ยังมีศักยภาพที่จะประสานความ ร่วมมือจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายในการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน ประสบการณ์ สร้างอำนาจต่อรองในระดับชุมชน และขับเคลื่อนแนวทางการจัดการทรัพยากรใน ระดับนโยบาย แนวทางในการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างยั่งยืนนั้น ไม่ใช่แค่เพียงการใช้หลัก อำนาจหน้าที่ และสิทธิตามกฎหมายเท่านั้น หากแต่ต้องยอมรับสิทธิของชุมชน ในการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้เกิดความสมดุลและยั่งยืนต่อไป

